

Berichten

VAN DE WERKGROEP VOOR

FILOSOFIE EN ANTHROPOSOFIE

1^e J.G. nr.3

1985

INHOUD:

Voorwoord	blz.	4
Helmut Kiene	blz,	5
Moser-seminar.....	blz.	13
Interne Tagung	blz.	15
Openbare bijeenkomst in Dornach.....	blz.	19
Register.....	blz.	20
Agenda	blz.	21
Programma filosofiedag Leiden.....	blz.	23

Redactie-adres:

P.W. Blomaard
Leidsevaart 520
2014 HS Haarlem
023-246252

Betaling:

Dit nummer kost vijf gulden. Het jaarabonnement, dat drie nummers omvat, kost 15 gulden. De twee vorige nummers zijn nog voorradig.

A.B.N. Leiden
gironummer 9013

rekeningnummer: 56 63 11 313 ten name van J. Huisman,
Boisotkade 9 te Leiden

LEIDEN

KOSTELOOS

VOOR IEDEREEN

<u>KENNIS/ WETENSCHAPSLEER</u>	<u>SOCIALE/ POLITIE- KE FILOSOFIE</u>	<u>CULTUURFILOSOFIE/ ESTHETICA</u>	<u>GESCHIEDENIS vd FILOSOFIE</u>
015	100	201	011
Economie: de neo klassieke evenwichtstheorie B: Hamminga KHT	Wetenschapsfilosofie als bevrijdingsfilosofie M. Seip	Grondslagen en opbouw van een algemene cultuurwetenschap H. Kimmerle EUR	Vrijheidsbegrip bij Schopenhauer F.M. Doorman UvA
Begrip en metafoor F. van Zetten RUL	Over een filosofische praktijk dr. A. Hogendijk	Hegel's tragedieopvatting H. Brans UvA	Ons spreken over het Zijnde (Plato Sophistes 259 D ss.) Prof. dr. L.M. de Rijk RUL
Weten of niet, een aardig dilemma H. Slangen, UvA	Het verdwijnen van de mens H. Oosterling	L'Idiot de la famille J. Eijssvoogel	Doxa in Parmenides' gedicht B. Schomakers
Vrijheid van theorie- en begripsvorming H.A.P. Swart UvA	De actualiteit van Hegel's zedelijkheidsleer Dr. L. Fleischhacker THT	Is er vooruitgang in de kunst? Drs. A. van der Schoot IVEK/UvA	'De naam van de roos' H.P.F. Mercken RUU
<u>F R E E D O M . N O T T O J O I N A U N I O N</u> ZAAL 011			
Darwin en Mendel: symbiose of synthese? G.v. Balen KUN	Kant als pluralist H. Procee THT	<u>GESCHIEDENIS vd FILOSOFIE</u> Rudolf Steiner als filosoof P. Blomaard	Duns Scotus en de status van de theologie drs. H. Krop
Waarnemingsuitspraak en redenering F.J. de Jong EUR	Totalitarisme en pluralisme H. Salman RUL	Natuur als mensenwerk E. Boender	Het subject vd menselijke theologie dr. E.P. Bos RUL
Wittgenstein en Köhler M. ter Hark RUG	Pruisen en Hegel's rechtsfilosofie P. van Summeren	Clinamen, zwakte of kracht? E. vd Zweerde	Petrus Hispanus over negatie J. Spruyt

<u>SECTIE</u>	<u>METAPHYSICA/ ANTHROPOLOGIE</u>	<u>ETHIEK</u>	<u>LOGICA</u>
<u>ZAAL</u>	003	147	152
10.15 - 11.00	Vrijheid en geest- lijke gezondheid H. Struyker Boudier KUN	Hypothetische en kategorische imperatieven KUN A.A. Noordraven	Het Identiteitsbegin- sel Dr. W.N.A. Klever EUR
11.00 - 11.40	Adorno's meta- fysica H. de Vries RUL	Rechtvaardiging van normatief ethisch handelen Th. v. Willigen- burg	Logische inconsisten- ties M.M. van Wijck
11.40 - 12.20	Buber's bijdrage aan de psycho- therapie T.P.M. van Leeu- wen	Nietzsche en het Boeddhisme C.A. Vink KUN	Identiteitscondities en essentialisme J. v. Leeuwen UvA
12.20 - 13.00	Authenticiteit en kunst Bas v.d. Kleij KHT	Dynamis en tegen- spraakvrijheid in Aristoteles Metaphysica Q P.I.M. Várdy THT	Performatieve en des- criptieve aspecten van redeneringen Prof. dr. G. Nuchel- mans RUL
14.00 - 15.00	<u>LEZING PROF. R. M. HARE: THE</u>		
15.15 - 16.00	Emoties en het lichaam - geest probleem H.J. Pott UvA	Freewill and the Determination of Human Actions J. Dorling UvA	Een wit paard is geen paard Kees v. Dooren
16.00 - 16.40	Vrijheid Mw. Dawied van Sonsbeeck THT	Vrijheid - geen toestand, emanci- patie - geen pro- ces P.P. Kirschen- mann VU	<u>KENNIS/ WETENSCHAPS- LEER</u> Galilei's filosofie van wetenschap en techniek A. Sarlemijn THE
16.40 - 17.20	Vrijheidsopvatting bij Levinas Jan Key	Heidegger en de natuurwetenschap- pen R.J.A. v. Dijk RUL	Waarom was wiskunde volgens Kant synthe- tisch? dr. H Philipse RUL

Voorwoord

Met dit derde nummer besluiten wij de eerste jaargang van onze 'Berichten'. Wij hopen dat de tot dusverre verschenen nummers in een bestaande behoefte op goede wijze hebben voorzien en dat ons initiatief door ons met recht wordt voortgezet.

Het komend jaar, dat van september tot september loopt, zal de volgende wijziging brengen: in plaats van drie nummers zullen er twee verschijnen, een in de herfst en een in het voorjaar. Wij handhaven echter het bedrag van tien gulden voor de tweede jaargang, zijnde tweemaal vijf gulden, ook al zal waarschijnlijk een los nummer goedkoper worden. Uw abonnement zal dus tevens een financiële steun van ons initiatief zijn.

De volgende nummers zullen niet meer aan een thema gebonden zijn. Wij zullen als werkgroep per september met de bestudering van drie artikelen van Carl Unger beginnen, waarvan de vruchten misschien hierin verschijnen zullen. Voorts denken wij erover, bepaalde oude kennistheoretische artikelen en geschriften aan de vergetelheid te ontrukken. Twee activiteiten worden voorbereid: een nog nader te bepalen weekend, waarin we de bestudering van de "Grundlinien" willen voortzetten, en een bezoek van Dr. K-M.Dietz (zie de agenda).

GRUNDLINIEN EINER ESSENTIALEN WISSENSCHAFTSTHEORIE

Die Erkenntnistheorie Rudolf Steiners im Spannungsfeld
moderner Wissenschaftstheorien
Perspektiven essentialer Wissenschaft

Verlag Urachhaus, Stuttgart, 1984

Helmut Kiene, die een medische opleiding gevolgd heeft, neemt als raamwerk voor zijn boek de strijd binnen de geneeskunde over de methoden, waarmee de werking van geneesmiddelen vaststelbaar zou zijn. De officiële geneeskunde acht de statistische methode de enig wetenschappelijke en bestrijdt de door haar faalbaar geachte individualistische methode, waarmee een ervaren arts zelfstandig tot een oordeel over het genezingsproces van een unieke zieke komt. Deze laatste methode verdedigde o.a. wijlen G. Kienle en ook Kiene bepleit haar geldigheid. Deze methodenstrijd, waarbij elk kamp de feilen der andere methode blootleggen wil, betreft tevens een maatschappelijk vraagstuk, dat om een oplossing vraagt. Wil deze rationeel kunnen zijn, dan is een grondig onderzoek naar het menselijk kenvermogen als zodanig nodig. Kiene meent nu, dat naast de statistische de individualistische methode gerechtvaardigd is, voorzover men zich aan het materialistisch-darwinistisch paradigma weet te onttrekken en men zich tevens weet te verheffen tot een 'essentiaal', wezensgericht kennen. Dat dit kennen principiële binnen de mogelijkheden van de mens ligt, dat zal de 'essentiale' wetenschapstheorie moeten aantonen.

Na deze introductie bespreekt Kiene kort(en dus vluchtig) verschillende wetenschapstheorieën: neopositivisme, falsificationisme, paradigmatheorieën, en hij concludeert, dat deze niet in staat zijn, het actuele methodenprobleem der geneeskunde tot een rationele oplossing te brengen. Zij schieten hierin mede hierom tekort, dat zij de wetenschappen de aanspraak op waarheidskennis en/of rationaliteit ontzeggen, waarmee zij zichzelf ontmantelen:

Medien-seminar

mit Heinz Buddemeier und Anton Kimpfner

"Automatenhafte oder schöpferische Intelligenz?"

"Warum faszinieren Medien und Computer und was ist echte künstlerische Inspiration?"

Anmeldung bis 26.8.85 bei Heinz Buddemeier, 28 Bremen 1, Lothringerstrasse 48

Zeit: Samstag 7. September ab 15.00 Uhr bis
Sonntag 8. September gegen Mittag

Ort: Freie Schule für Erwachsene 2800 Bremen 1,
Carl-Schurzstrasse 51
(Strassenbahn/Bus Linien 1,6,30,34)

Kostenbeitrag: DM 15,-

De mogelijkheid bestaat, privé ondergebracht te worden. Buddemeier houdt op vrijdagavond ervoor op de universiteit een voordracht: "Entzauberung und neue Magie. Falsche Mythen im 19. und 20. Jahrhundert".

Programma te verkrijgen bij Pim Blomaard, Leidsevaart 520, 2014 HS Haarlem, 023-246252.

Filosofie der Vrijheid

Tot ons groot genoegen zal naar alle waarschijnlijkheid Dr. K.-M. Dietz

naar Nederland komen om over Steiners "Philosophie der Freiheit" te spreken.

Tijd: de woensdagavond voor Hemelvaart, 7 mei
Hemelvaart, 's ochtends en 's middags, 8 mei

Plaats en precieze vorm en inhoud worden nog bekend gemaakt

In Leiden zal op zaterdag 21 september de jaarlijkse FILOSOFIE-DAG gehouden worden, waarop filosofiestudenten en filosofiedocenten iets van hun 'onderzoek' zullen presenteren.

Programma:

10.00 - 10.15 Opening door Prof. dr. L.M. de Rijk
 10.15 - 13.00 Lezingen
 13.00 - 14.00 Lunch
 14.00 - 15.15 Lezing van Prof. R.M. Hare
 15.15 - 17.20 Lezingen
 17.20 - Borrel in 'Het Gerecht

De lezing van de ethicus Hare heeft als titel:

"The Freedom not to Join a Union"

en heeft als aanleiding de zaak Young, James and Webster voor het Europese Hof van de Rechten van de Mens.

Plaats: Faciliteitsgebouw

Witte Singel- Doelen complex

Leiden

Inlichtingen: 071- 148333 toestel 2031

Centrale Interfaculteit

Postbus 9515

2300 RA Leiden

Programmaboekje kost f 2,50

Lunchbonnen zijn te koop

 Het is ons streven, het werk aan de "Grundlinien" voort te zetten. We denken aan een weekend waarin we vanaf paragraaf 15 willen doorstuderen.

Friedrich von Hardenberg Institut für Kulturwissenschaften

Vortragswochenende: Grundlegung der Anthroposophie im Werk R. Steiners

Gegenstand der Darstellungen wird die Zeit von 1894 bis 1901 sein. 18. bis 20. Oktober 1985

"Solange die Wissenschaftstheorie weder in der Lage ist, einen Wissenschaftsstreit rational beizulegen noch die Paradigmenproblematik der Wissenschaft zu beheben noch überhaupt den Begriff der Wahrheit klarzulegen, muss sie natürlich auch gegenüber jedem Streit über die Wissenschaftlichkeit und die Wahrheit ihrer eigenen Aussagen ratlos bleiben. Die eigentliche und ungelöste Problematik der zeitgenössischen Wissenschaftstheorie ist deshalb die rationale und wahre Begründung ihrer eigenen Grundlagen selbst." (blz. 33)

De huidige wetenschapstheorie huldigt de opvatting, dat de wetenschap niet tot ware kennis komen kan (of nooit zeker weten zal, of zij ware kennis heeft) en zij ontleent deze opvatting aan haar antwoorden op vier kennistheoretische problemen: de inductie, het waarnemen, het denken, het logisch fundament. Kiene beschrijft eerst de gangbare theorieën over deze vier punten, om vervolgens dezelfde punten vanuit de wezensgerichte wetenschapstheorie te belichten. Hieronder worden beide standpunten per punt tegelijk gerefereerd.

1) Het inductieprobleem

Dit probleem, dat vooral door Hume een algemeen filosofisch probleem geworden is, zou door Popper opgelost zijn. Popper bekommert zich niet om de oorsprong van een theorie; zodra er een is, gaat het erom, haar te weerleggen, door onder meer afgeleide voorspellingen aan de empirie te toetsen. Dit weerleggen maakt het wel mogelijk, de onwaarheid van een theorie vast te stellen, maar de waarheid ervan is nooit definitief aantoonbaar. De wetenschap beoogt dan ook geen zekere kennis, maar groei en vooruitgang.

Kiene wijst erop, dat Poppers falsificationisme het inductieprobleem verruimd heeft voor een deductieprobleem, dat hierin bestaat, dat het niet eenduidig is, of een tegenvoorbeeld wel of niet een theorie weerlegt, of een theorie wel of niet voor dat gebied geldt (competent is), waaruit de weerleggende waarneming stamt; en vaak is het evenmin duidelijk, welk onderdeel (wet) van de theorie verantwoordelijk is voor het falen van de voorspelling. De gevolgtrekking, dat de weerlegde theorie onwaar moet zijn, kan men willekeurig afwijzen.

Dat Popper dit deductieprobleem heeft, schrijft Kiene aan diens anti-essentialisme toe: Popper acht nl. de vraag naar het wat(wezen) van iets zinloos. Kiene betreft in zijn bespreking vervolgens Aristoteles, van wie het begrip der inductie stamt. Voor Aristoteles houdt de inductie niet in, dat men van enkele gevallen tot alle toekomstige gevallen generaliseert, maar dat men van enkele gevallen tot een algemeen, tijdsonafhankelijk wezensinzicht "traduceert". Hierbij aanknappend onderscheidt Kiene drie kennisniveau's: 1) het identificeren van het waargenomen (Identitätserkenntnis), 2) het relateren van geïdentificeerde objecten (Beziehungserkenntnis) en 3) het 'intueren' van het wezen (Wesenserkenntnis). Het behoort tot de aard van wezenskennis, dat het niet door iets anders gefundeerd wordt, maar dat het in zichzelf gefundeerd is. Dit nu is voor Popper wetenschappelijk onaanvaardbaar. Hij laat zijn anti-essentialisme o.a. berusten op het nominalisme: elke begrip is slechts een naam; een algemeen begrip staat voor een klasse van verschijnselen en heeft geen wezenlijke inhoud; alle verschijnselen zijn van tijdruimtelijke aard en tussen begrip en woord laat zich niet onderscheiden. Kiene laat zien, dat er wel een onderscheid tussen woord en begrip gemaakt dient te worden en dat het begrip (op het niveau van wezenskennis) als een geestelijke realiteit los van tijd en ruimte beleefd kan worden en dat begrippen, in tegenstelling tot woorden, onvervangbaar zijn.

Wanneer Kiene stelt, dat de moderne ervaringswetenschappen in de regel niet verder dan het 2e kennisniveau komen (het leggen van relaties tussen verschijnselen), rijst de vraag naar het onderscheid tussen het 2e en 3e kennisniveau. Kiene noemt het geometrisch inzicht in de cirkel en het geometrisch-optisch inzicht in de maansverduistering wezensinzichten, en de Newtoniaanse mechanica een voorbeeld van relatie-kennis, daar Newton de zwaartekracht zelf onbegrepen laat.

Register betreffende artikelen over techniek in het tijdschrift "Die Drei", 1921 t/m 1981:

U. Anders	- Mensch. Computer	1968/blz. 206
W. Gessner	- Baukunst im Zeitalter der Technik	1956/blz. 251
M. Heim	- Die kommende Herrschaft des "Ich" und ihre Vorverkundung in der Technik	1927/1928/blz. 855
G. Herberg	- Einiges über den Sinn der Technik	1929/blz. 104
E. Lehrs	- Bookbespreking van Heitlers 'Der Mensch und die naturwissenschaftlichen Erkenntnis'	1963/blz. 341
K. Poppe	- F.v. Baaders Lehre zur Übernatur. Natur- internatur-Unnatur	1961/blz. 146
T. Schwenk	- Von der Verantwortung des Menschen gegenüber den Lebensäusserungen der Erde	1954/blz. 181
A. Strakosch	- Agnostische Wissenschaft und ihre Folgen	1921/1922/blz. 989
G. Unger	- Mensch und Menschenmaschine. Bespreking van het gelijknamige boek van N. Wiener	1953/blz. 216
	- Wissenschaft an der Grenze zum mechanischen Okkultismus	1948/blz. 52

TECHNIK:

Ideologie	1970/blz. 15
Gesellschaft	1970/blz. 115
Industrie	1972/blz. 53
Heidegger	1976/blz. 374
Unternatur-Atom	1978/blz. 362
Bewusstseinsseele (tote, mechanische Klutur)	1978/blz. 377
Soziales Leben (Experiment)	1979/blz. 144
Kultur	1981/blz. 1

Verslag van de openbare Tagung in Dornach

Overgenomen uit 'Was in der Anthropol. Gesellschaft vorgeht' nummer 32/33, 4-11 augustus 1985

Die Tagung der Arbeitsgruppe für Philosophie und Psychologie fand am Goetheanum vom 16.-19. Mai 1985 statt. Verschiedene Beiträge liessen die Teilnehmer Kraft und Reichtum der Mythen erleben. Die Beziehungen nordischer Mythologie zur Philosophie Fichtes und Hegels, die Zukunftsperspektiven der finnischen Kalevala und die Bedeutsamkeit der griechischen Mythen, die auf die menschlichen Seelenkräfte aufmerksam machen, wurden anschaulich. Verschiedene Beiträge zeigten, wie mit dem Erwachen des begrifflichen Denkens, das sich bei Aristoteles und seinen Nachfolgern vor allem auf die Sinneswelt richtete, der Reichtum mythischer Bilder, der noch bei Plato lebendig war, erstarrte.

Da aber der Hunger nach mythischen Bildern auch im modernen Menschen lebt, wird die Gefahr immer grösser, sich mit Ersatzmythen zu begnügen.

Bereits Troxler konnte das Anliegen einer modernen Geisteswissenschaft aussprechen. Wie kann in bewusster Wachheit, die durch Philosophie errungen werden kann, die Inhaltsfülle einer Geistwirklichkeit neu gefunden werden, die im Mythos in anderen Bewusstseinsformen ihren Ausdruck fand?

So ist es nicht Zufall, dass sich Philosophie vor allem auf den Mythos vom Tode Gottes beschränken musste. Hegel zeigt, wie in diesem dunklen Wort vom Tode Gottes die Bewusstseinsentwicklung der modernen Menschen ihren Ausdruck fand.

Rudolf Steiner kann uns deutlich machen, wie der Tod göttlichen Lebens in der Herabblähmung der Begriffsinhalte im Zusammenhang mit der Möglichkeit freier Tätigkeit unseres Denkwillens gesehen werden kann.

Unser schwacher Denkwille kann zunächst nur in diesem Bereich eine bewusste, freie Tätigkeit entfalten. Unsere Denktätigkeit kann aber erstarken und sich wandeln. In der bewussten Imagination kann sie auch Kraftendes wahrnehmen und begrifflich erfassen.

Hans Buser

De recensent Renatus Ziegler valt dit onderscheid en deze z.i. onderwaardering van Newton aan en suggereert, dat Kiene de wezenskennis tot een universele in re maakt (Die Drei, mei 1985). Dit laatste lijkt mij niet het geval, maar het eerste blijft m.i. nog een moeilijkheid: heeft men wel inzicht in het wezen van de maansverduistering, hoewel men het wezen van het licht niet kent, maar geen inzicht in het wezen van bijv. een steenworp, omdat men het wezen van de zwaartekracht niet kent? Het lijkt mij denkbaar, dat de anorganische wetenschap toch al wezensinzichten heeft, ofschoon deze nog enkel het inzicht in de gehele kosmos voorbereiden. Het onderscheid van het 2e en 3e kennisniveau houdt ik voor vruchtbaarder, waar het de niet-organische wereld betreft, daar het wezen hier geen natuurwet is, maar bijv. als oerorganisme in elk bijzonder geval afgeleid dient te worden, wat een andere keninspanning vergt (vgl. Grundlinien, par. 15 en 16).

2) Het waarnemen

De waarnemingen zijn, aldus bijv. Popper, niet onmiddellijk gegeven, maar ontstaan door decodering van signalen uit de buitenwereld. Menselijk waarnemen is gebonden aan de specifiek-menselijke zintuigen en geeft geen ware kennis van de wereld opzichzelf. De neurofysiologie kan echter niet verklaren, hoe de neuronale processen in de hersenen tot een bewust waarnemingsbeeld leiden, hetgeen betekent, dat de theorie der decodering een geloof is. Zij vooronderstelt, dat waarnemingen in het brein tot bewustzijn komen en dat zij door de zintuigen heen de hersenen bereiken. Deze theorie berust echter op het onmiddellijk gegeven-zijn van de zintuigen en is dus paradoxaal. Er is een waarnemingstheorie nodig, die inzichtelijk maakt, wat waarnemen in wezen is. Dat is slechts mogelijk door een "voraussetzungslose Erkenntnistheorie", die niet van vooropgestelde kennis uitgaat.

Kiene zet dan de kennistheorie van Steiner uiteen, waaruit hier enkele punten gelicht worden.

Kiene citeert de passage uit de 'Grundlinien', waar Steiner Volkelt aan het woord laat, om de zuivere ervaring duidelijk te maken. Kiene schrijft daarover:

"Alles (was Volkelt beschreibt) ist weit erhaben...über die 'reine Erfahrung'" (blz. 130).

Volkelt heeft de verschijnselen niet op elkaar betrokken, maar wel geïdentificeerd. De 'zuivere ervaring' laat echter ook geen identificatie toe, aldus Kiene. (Dit lijkt mij in tegenspraak met hetgeen in de 'Grundlinien' staat te zijn, maar in overeenstemming met hetgeen in 'Wahrheit und Wissenschaft' over het onmiddellijk gegevene staat.) De belangrijkste conclusie ten aanzien van het waarnemen is volgens Kiene, dat slechts bewust waargenomen wordt, voorzover begrepen is, waarover het gaat. De begrippen maken het mogelijk, dat de wereld waargenomen wordt.

3) Het denken

De hedendaagse wetenschapstheorie ontzegt ook het denken, de mogelijkheid, waarheid te bereiken, daar het een functie van de hersenen is, die, aldus velen, als aanpassingsvorm in de evolutie ooit ontstaan zijn. De Popperiaanse versie van deze theorie wordt door Kiene weerlegd (blz. 84). (Mijns inziens wordt Poppers opvatting over het Darwinisme door Kiene te radicaal en te eenvoudig voorgesteld. Popper blijft voorzichtig en zegt bijv.: "the trouble about evolutionary theory is its tautological, or almost tautological, character"/"This shows that Darwinisme...is by no means a perfect theory"/"...I have no intention of convincing anybody of the truth ...of my own new Neo-Darwinian conjecture....I fear that it contains very little truth.", zie 'Objective Knowledge, hoofdstukken 6 en 7.)

Ook in de strukturalistische taalwetenschap, de kybernetische antropologie en de communicatietheorieën gaat men van een van te voren vastgelegde conceptie van het denken uit, zonder het denken zelf eerst onderzocht te hebben. Wordt dat wel gedaan, dan komt men op het onderscheid van voorstelling (als een subjectief herinneringsbeeld) en begrip (als een objectief geestelijke algemeenheid). We moeten erop letten, op welk niveau ons begrijpen zich afspeelt: op het niveau van het herkennen (met behulp van het herinneringsbeeld) of op het niveau van het kennen (met behulp van 'wesenerfassende' begrippen).

met het openbare gedeelte van de Tagung versterkte deze indruk. Opvallend was verder het vrij grote overwicht van de scholastiek geïnspireerde redeneertrant van de heer Moser op het geheel. Niettemin was zijn invloed een zeer vruchtbare en stond ook het thema borg voor een zakelijk en kwalitatief hoogwaardig gespreksniveau. Ik kan daarom de Nederlandse filosofen de volgend jaar vijf dagen durende interne bijeenkomst van harte aanbevelen! Wie daar over denkt kan zich alvast de hersenen op de volgende vraag pijnigen. Met deze vraag werd de bijeenkomst dit jaar afgesloten; in het begin van het derde hoofdstuk laat Steiner de ware status van het denken nog in het ongewisse. In de loop van het hoofdstuk geeft hij daarover opheldering; de vraag luidt, in hoeverre dit hoofdstuk al afdoende laat zien, dat het menselijk denken op zich zelf is gegrondvest, en in hoeverre nog open wordt gelaten, dat het denken op iets anders zou kunnen berusten?

Tom Saat

Een ander vraagstuk, waar wat uitvoeriger bij stil is gestaan, is de relatie religie, kunst en wetenschap. In de wetenschap wordt de wereldinhoud tot gedachteninhoud omgevormd. De wetenschap is zuiver ideëel. In religie en kunst vindt echter een andere verbinding tussen gedachten- en wereldinhoud plaats. Doordat er hier geen kennen plaatsvindt, vloeit de laatste niet in de eerste over, maar drukt de mens de idee(gedachteninhoud) in de substantie(wereldinhoud) af. Het kunstzinnige is niets anders dan het afdrukken van gedachteninhoud in wereldinhoud. Het bijzondere van de wetenschap is daarbij nog, dat de drie zielefuncties willen, voelen en denken verenigd worden. Met de wil(denkactiviteit) breng ik het denken(gedachteninhoud) voort en met het gevoel tast ik de samenhang der denkinhouden af. Het voelen-in-het-denken blijft daarbij onuitsprekbaar. De uitspraak bijvoorbeeld: 'het deel is deel van het geheel' is als zodanig niet verder te doorlichten. Het ervaren van haar juistheid is het voelen-in-het-denken.

Tot slot nog enkele persoonlijke opmerkingen. De 'Arbeitsgruppe' maakt op mij niet de indruk van een hecht georganiseerd geheel. Het zou mij niet verbazen, wanneer er volgend jaar weer een geheel ander gezelschap bijeen zou komen. Een en ander maakt een vrij toevallige indruk. Ook de tijd die de bijeenkomst aan praktische zaken wijdde en de geringe affektie van de deelnemers

Een voorstellend 'denken' heeft geen vat op het wezen en kan geen ware kennis verwerven. Waarheid is pas bereikbaar voor het levende denken, dat het wezen vat. Wanneer men slechts voorstelt en onderstelt, wordt ónwaarheid en vergissing mogelijk. In de kennistheorie moet nu met het levende denken het wezen van het denken gevat worden:

"Es ist die Aufgabe der Erkenntnistheorie, den Ausnahmezustand der denkenden Selbstbeobachtung des Denkens herbeizuführen. Den Begriffen, die in der Erkenntnistheorie zur Sprache kommen, muss hierbei die Rolle zukommen, als Vermittler für das Bewusstsein von jenen Wahrnehmungen zu dienen, die die Denktätigkeiten sind. Die erkenntnistheoretischen Begriffe haben die Blickrichtung des Wissenschaftlers umzuwenden und das Denken selbst in die Beobachtbarkeit zu erziehen." (blz. 151)

Hoe verhoudt zich nu de mens, die dit uitvoert, tot zijn denken? Kiene gaat op een pakkende wijze op deze vraag in. Op bladzijde 154 zegt hij:

"Der aktuelle Vollzug des Denkens - das Denken selbst - ist die absolute Identität des Menschen. Im Denken ist das Ich des Menschen mitten darinnen. So also ist es das Denken, welches das absolute Subjekt ist: das absolute Ich."

Hierop volgt een alinea, waarin Kiene wijst op de tweeenheid van het denken en het ik: door mij is er denken en door het denken ben ik. Dit ik-begrip wordt nog uitgebreid: naast de denkact omvat het ik ook het begripsorganisme, de gedachtengestalte, die op de achtergrond van het denken het mogelijk maakt, zich denkend op iets te richten (blz. 159). Kiene raakt dan even aan de mogelijkheid van (re-)incarnatie.

In een volgende paragraaf bespreekt Kiene de polariteit van subject en object. De subjectieve en objectieve kant moet steeds onderscheiden worden:

bij de waarneming(mijn relatief gezichtspunt/standpunt en het gegeven ding); bij de identificering van een object(het is mijn identificeringsact, maar denkend vat ik het ding op zichzelf); bij het begrip(mijn activiteit brent het tevoorschijn, maar het begrip zelf is objectief), bij het kennen(de objectiviteit van het begrip en de subjectiviteit van de waarneming). Hiermee wordt de subject-objectparadox oplosbaar. De waarneming heeft een zintuiglijk-subjectieve component, maar de identificering heeft een objectieve begripscomponent. De bewuste waarnemingsact is geen proces in de hersenen. Het ik, dat het niet tijdruimtelijke begrip denkt en dit met de waarneming verbindt, is geestelijk bij het object zelf. De zintuigen vormen geen grens tussen het object buiten en het subject binnen, want het absolute subject/ik leeft in het actuele denken(en waarnemen), niet in het lichaam/brein. Gewoonlijk word ik mij echter alleen het waargenomene bewust en deze bewustwording is gebonden aan mijn subjectief lichaam en bewerkt, dat ik mij gescheiden van het object voel(blz. 166-168).

4) het logisch fundament

Dit wordt door Kiene te kort besproken, zodat het niet zinvol gerefereerd kan worden.

In het vierde deel van het boek schetst Kiene enkele lijnen van de wezensgerichte wetenschap. Deze heeft om te beginnen een ander begrip van oorzaak nodig. De oorzaak is niet, zoals fysici menen, een materiëel gebeuren, dat aan een verschijnsel voorafgaat, maar is het wezen, dat aan het verschijnsel ten grondslag ligt. Deze wezensoorzaak is dan ook slechts op ideële wijze te kennen. Als idee wordt gekend, wat als kracht in de wereld werkzaam is. Kiene wijst er vervolgens op, dat de verschillende rijken der natuur om een methodisch verschillende aanpak en een overeenkomstige ontwikkeling van het kenvermogen van de mens vragen.

In het laatste deel karakteriseert en analyseert Kiene nog eens de verschillende paradigmata, die de wetenschap ervan weerhouden, zich op het wezen te richten en hij spreekt de

In de "Philosophie der Freiheit" wordt van deze hulpkonstruktie geen gebruik gemaakt, d.w.z. de 'Beobachtung' wordt beschreven vanuit de dagelijkse ervaring. Het kentheoretische wordt hier niet blootgelegd, maar is slechts door het psychologische op de achtergrond zichtbaar. Daardoor wordt van de lezer een veel grotere beweeglijkheid in het denken vereist. Dezelfde woorden treden met wisselende (kentheoretische) inhoud op. Begripsinhouden kunnen niet uit woorden, maar slechts uit zinsverbanden worden afgeleid.

Een volgende vraag, die dezelfde ondertitel opriep, was het waarom van deze ondertitel. In principe zou elk filosofisch werk deze ondertitel kunnen dragen. Elk filosofisch werk is immers gebaseerd op 'Beobachtungen' die tot het betreffende filosofische standpunt hebben geleid. In de "Philosophie der Freiheit" worden echter 'Beobachtungen' bedoeld die verder reiken dan dat wat gewoonlijk filosofie wordt genoemd. Bedoeld worden de 'Beobachtungen' van het zuivere denken en met name de 'Beobachtungen' van de ten grondslag liggende denkactiviteit(denk wil). Dit zijn 'Beobachtungen' die voor het werkelijke kennen van Steiners standpunt noodzakelijk zijn. Zonder deze 'Beobachtungen' kan slechts van een begrijpen sprake zijn. Om van begrijpen tot kennen te komen, zijn immers 'Wahrnehmungen' onontbeerlijk. Bij de Duitse Idealisten waren deze 'Beobachtungen' heel duidelijk aanwezig(Fichtes 'sollen!'). Maar ook in Kants transcendentale apperceptie(het 'ich denke') is zichtbaar, dat hij beschikte over deze 'Beobachtungen'. In de "Phil. d. Fr." wordt steeds naar deze 'Beobachtungen' en het kennen daarvan verwezen. Ook in zijn "Rätsel der Philosophie" schrijft Steiner voornamelijk over het hoe van het filosoferen, i.p.v. het wat. Als geschiedkundig werk wordt het in academische kringen niet gewaardeerd, omdat het voornamelijk over het hanteren van het filosofisch instrumentarium gaat en niet zozeer over de resultaten daarvan. Steiners filosofie wordt daarom ook wel een meta-filosofie genoemd. Het ontbreken van academische belangstelling voor de "Phil. d. Fr." is te herleiden tot het ontbreken van de noodzakelijke 'Beobachtungen'. De "Phil. d. Fr." is de rechtvaardiging van de geesteswetenschap, maar voor deze rechtvaardiging moet het terrein van de geesteswetenschap echter al wel worden betreden.

Verslag van de Interne Tagung in Dornach

Vorig jaar werd op de interne Tagung besloten om de komende jaren het bestuderen van de "Philosophie der Freiheit" centraal te stellen. Vorig jaar bleken er met name rond het begrip 'moralische Technik' verschillende interpretaties te bestaan, zodat een gezamenlijke studie zinnig leek. Op de drie dagen (volgend jaar worden het er vijf) die dit jaar beschikbaar waren, is het boek tot halverwege het derde hoofdstuk doorgenomen. Uitvoerig is stilgestaan bij de beide 'Vorreden' en de ondertitel.

In het onderstaande wil ik een aantal thema's aangeven, waarover uitvoerig is gesproken.

Allereerst de ondertitel. Steiner spreekt van 'See-lische Beobachtungs-Resultate! In het boek zelf spreekt hij verder over 'beobachten' en 'Beobachtungen'. Het moet echter duidelijk zijn, dat hij weliswaar steeds op het procesmatige wijst, maar dat ook hier van resultaten sprake is. Dit is immers ook het essentiële verschil tussen 'beobachten' en 'wahrnehmen! De 'Wahrnehmung' verwijst naar de inhoud van de van het object komende verschijning; de 'Beobachtung' naar de inhoud zoals deze in het bewustzijn verschijnt, d.w.z. als resultaat. De 'Beobachtung' is de vorm, waarin de 'Wahrnehmung' in het bewustzijn verschijnt. Daarmee is tevens de verhouding geschetst tot de beide vroegere filosofische werken van Steiner. In de "Grundlinien" treedt alles eerst in de ervaringsvorm op, in "Wahrheit und Wissenschaft" in de vorm van het gegeven en in de "Philosophie der Freiheit" in de vorm van de Beobachtung. Het verschil in gebruikte terminologie ligt vooral in het verschillende uitgangspunt van deze werken. In de beide eerste wordt vanuit een strikt kentheoretisch standpunt geredeneerd. De ervaring of het gegeven wordt zover 'afgepeld', totdat een ervaring/iets gegevens resteert, dat vóór alle kennen ligt. Door middel van deze 'truc' laat Steiner het denken uit deze 'onbepaalde mist' te voorschijn komen als het element, waarmee de ervaring verdiept resp. bepaald kan worden.

hoop uit, dat de wezensgerichte wetenschapstheorie tot de mogelijke en wenselijke kentering in de wetenschappen bijdragen zal.

Ik voel mij niet geroepen, om over dit boek een eindoordeel te vellen. De recensent V. Wember (Erziehungskunst, januari 1985) meent, dat Kiene teveel tegelijk behandelt en de gedachten van de door hem bestreden filosofen zoals Popper deels fout, deels verminkt weergeeft, waarvoor Wember overigens een weinig gelukkig voorbeeld kiest. Naar mijn mening behandelt Kiene inderdaad vele theorieën en filosofen (Aristoteles, Thomas, Feyerabend, Kuhn) te vluchtig, om een deskundige tevreden te stellen, maar Kiene heeft daardoor wel zijn betoog in een grotere samenhang geplaatst, die inhoudelijk gerechtvaardigd is en tot nadere uitwerking aanspoort. Dat de kortheid onnauwkeurigheid met zich meebrengt, acht ik onvermijdelijk.

De recensent R. Ziegler (Die Drei, mei 1985), die zelf naar ik meen wis- en natuurkundige is, heeft waardering voor Kienes frisse en directe aanpak van problemen als de causaliteit en voor zijn analyse van Popper, acht echter Kienes behandeling van Steiners kennistheorie onvoldoende, wat ik niet onderschrijven kan. (Men leze het antwoord van Kiene in het juni-nummer van Die Drei.)

De redactie van Die Drei liet het hier niet bij, maar vroeg aan H. Witzenmann om een "Grundbesinnung". Deze beschouwing veronderstelt enige bekendheid met het overige werk van Witzenmann. Ze voegt m.i. aan de discussie een dimensie toe, maar kwadrateert daarmee de moeilijkheden wel. Witzenmann roept terecht tot "seelische Selbstbeobachtung" op en stelt, dat waarneming en begrip, de twee hoofdpijlers der kennistheorie, eigenlijk niet in talige oordelen te vangen zijn.

Hoe men Kienes boek beoordeelt zal afhangen van de mate waarin en de wijze waarop men Steiners filosofie zich eigen gemaakt heeft. Mij heeft het boek verder op weg geholpen.

Pim Blomaard

Verslag van het seminar "GRUNDLINIEN" met W. Moser

De belangstelling voor het seminar, geleid door de kentheoreticus Werner Moser van het Troxler Instituut te Basel, was ronduit verheugend. Met de uiteindelijke 29 deelnemers werd de oorspronkelijke limiet van 20 ruimschoots overschreden,

In de inleiding van het boek schrijft Steiner over de noodzaak, om de filosofie uit haar ivoren toren te halen, om haar wederom in de verdere kulturele ontwikkeling in te kunnen lijven. Ook in zijn tijd kampte de filosofie met het euvel dat de belangstelling voor de filosofie niet veel verder dan de 'vakfilosofen' reikte. De belangstelling voor dit seminar echter was een zeer veelzijdige. Kenmerkend voor Steiners kentheorie is, dat de vragen, die hij daarin behandelt a.h.w. vanzelf opborrelen, wanneer antroposofie (met name de fenomenologie) wordt gepraktiseerd. De dominante wetenschap en filosofie zijn blijkbaar zo gespecialiseerd, dat de weg van de specialisatie naar het geheel vrijwel onbegaanbaar is geworden.

Ik zal hier nu niet een inhoudelijke weergave van het seminar geven, wel wil ik een aantal punten aanstippen.

Een van de vragen, die een langdurige worsteling opleverde, was de volgende: waar haal ik de rechtvaardiging vandaan, dat de wetmatigheid, die ik in het denken ervaar, tevens de wetmatigheid zou zijn van de uiterlijke zintuiglijke ervaring? Bij het gezamenlijk zoeken naar een antwoord bleek hoe dan steeds weer de neiging bestaat om vanuit de gestelde vraag verder te redeneren, om zodoende een brug te konstrueren. In wezen is dat echter juist de wijze, waarop de meeste kentheoretici van het dualisme te werk zijn gegaan. Steiners weg is de omgekeerde. Niet uitgaan van dit dualisme, maar nagaan waar dit dualisme 'ontspringt'. Is de wereld zelf dualistisch of is dit louter het gevolg van onze menselijke konstitutie? Steiner heeft zelf zijn kentheorie wel geschetst als een kendualisme resulterend in een gedachten-monisme.

Hoewel de vertrouwdeheid met de "Grundlinien" bij de deelnemers vrij groot was, merkte je dan toch, dat zonder de spierkracht van de heer Moser het rechte spoor snel verlaten dreigde te worden.

Bijzondere aandacht bestond ook voor de vraag in hoeverre het in de "Grundlinien" beschrevene ook opgaat voor de bovenzinnelijke waarneming. In de uitgave van 1924 geeft Steiner in de voetnoten een aantal aanwijzingen hiertoe. Ook voor de bovenzinnelijke waarneming geldt, dat deze weliswaar door eigen aktiviteit tot stand komt, maar dat de bijbehorende begrippen niet door de waarneming geleverd worden. M.a.w. ook voor het kennen van de bovenzinnelijke werkelijkheid geldt dat deze pas gekend wordt, wanneer de waarneming in geëigende begrippen wordt gevat. Dit in tegenstelling tot de zgn. 'mystieke' stromingen, die ervan uitgaan, dat de bovenzinnelijke waarneming niet alleen de vorm, maar ook de inhoud levert. Fascinerend is om vanuit deze optiek naar verschijnselen als dromen te kijken. Bij het dromen hebben wij, zowel op de totstandkoming van de waarneming als op de totstandkoming van de begrippen geen invloed. De droombeelden worden oms kant en klaar voorgeschoteld. Voor het begrijpen van de droom is het echter geheel de vraag in hoeverre de bij de waarneming geleverde begrippen de juiste zijn.

Samenvattend denk ik dat de kracht van bijeenkomsten als deze vooral ligt in de opgave om werkelijk gezamenlijk een stuk denkwerk te verrichten. Gewoonlijk gaat het in 'discussie's' zo, dat het niet veel verder voert dan tot het tegenover elkaar zetten van meningen. Om echter je eigen denken tot een 'gedachtenmonisme' te scholen, is het noodzakelijk om hetzelfde probleem steeds weer van een andere kant te benaderen, dus door werkelijk proberen te begrijpen, wat de ander bedoelt. Daardoor ontstaan ook wezenlijk andere groepsprocessen, doordat je in een gemeenschappelijke 'denkwereld' begint te 'leven'. Een ander scholend element is, denk ik, het methodische inzicht in het omgaan met teksten als deze. Het zijn tenslotte geen teksten, die je in keer leest of bespreekt, maar die je als het ware in je levenswetenschappelijke praktijk moet leren 'inbouwen'.

Ik hoop dat de werkgroep in haar voornemen is gesterkt, om in de toekomst meerdere bijeenkomsten als deze te organiseren.

Tom Saat